

“BÜLBÜL” İMGESİ ÜZERİNDEN
TÜRK ŞİİRİNDEKİ GELENEKSEL
İMGENİN DEĞİŞİMİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ

A COMPARATIVE OVERVIEW OF
THE CHANGE OF THE
TRADITIONAL IMAGE IN TURKISH
POETRY THROUGH THE IMAGE OF
"NIGHTINGALE"

Arş. Gör. Ufuk SARITAŞ

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Araştırma Görevlisi. saritasufuk@gmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 09.11.2020
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Yayımlanma Tarihi: 30.12.2020
Sayı: 4
Sayfa: 350-362

Article Information: Research Article
Received Date: 09.11.2020
Accepted Date: 25.12.2020
Date Published: 30.12.2020
Volume: 4
Page: 350-362

Atıf / Citation

SARITAŞ, U. (2020). “Bülbül” İmgesi Üzerinden Türk Şiirindeki Geleneksel İmgenin Değişimine Karşılaştırmalı Bir Bakış. *International Journal of Filologia*, 3 (4), 350-362.

SARITAŞ, U. (2020). A Comparative Overview of the Change of the Traditional Image in Turkish Poetry Through the Image of "Nightingale". *International Journal of Filologia*, 3 (4), 350-362.

Arş. Gör. Ufuk SARITAŞ

“BÜLBÜL” İMGESİ ÜZERİNDEN TÜRK ŞİİRİNDEKİ GELENEKSEL İMGENİN DEĞİŞİMİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ

A Comparative Overview Of The Change Of The Traditional Image In Turkish Poetry Through The Image Of "Nightingale"

ÖZ

Çeşitli alanları ilgilendiren gelenek kavramı hakkında sayıca çok fazla farklı tanımlama yapılmıştır. Şiir bağlamında gelenek, şairlerin birlikteliği, ortaklığı, uzlaşması olarak görülebilir. Bu ortaklık ve uzlaşmanın meydana getirdiği miras gelecek nesillere bir kaynak olarak geçer. Olgunluğa erişen şair bu geleneğe eklenir. Türk şiirinin Tanzimat dönemi ile başlayan modernleşme sürecinde de klasik Türk şiirinin oluşturduğu birikim göz ardı edilmiştir. Klasik Türk şiirinden bir kopma gerçekleşmiştir. Batı edebiyatı Türk şiirine kaynak olarak seçilmiştir. Ancak her ne kadar şairler kaynaklarını Batı'dan alsalar dahi Türkçeyle eser verdiklerinden geleneksel imajlardan ve geleneksel anlam dünyasından çok da uzak bir konum alamamışlardır. Geleneksel birikimle etkileşimi bülbül mazmunu üzerinden okumak mümkündür. Bu çalışmada geleneksel bir imge olan bülbülün şiirlerde kullanımını gözlemlemek açısından Ahmet Haşim'in *Bülbül*, Mehmet Akif Ersoy'un *Bülbül* ve Yahya Kemal Beyatlı'nın *Rindlerin Ölümü* şiirleri incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Gelenek, Bülbül, Şiir, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Haşim, Mehmet Akif Ersoy.

ABSTRACT

Many different definitions have been made about the concept of tradition, which concerns many different fields. When poetry is taken in to consideration, tradition can be seen as the association, partnership and reconciliation of poets. The legacy of this partnership and reconciliation passes on to future generations as a resource. In the modernization process of Turkish poetry that started with the Tanzimat period, the accumulation of classical Turkish poetry was ignored. Western literature has been chosen as a source for Turkish poetry. However, even though the poets took their sources from the West, they could not take a far from the traditional images and the traditional world of meaning because they produced works in Turkish. It is possible to read its interaction with traditional accumulation through nightingale. In this study, the poems of Ahmet Haşim's *Bülbül*, Mehmet Akif Ersoy's *Bülbül* and Yahya Kemal Beyatlı's *Rindlerin Ölümü* were examined in order to observe the use of the traditional image of the nightingale in poems.

Keywords: Tradition, Nightingale, poem, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Haşim, Mehmet Akif Ersoy.

Giriş

Gelenek, birçok farklı alanı içine alan bir mahiyeti olması nedeniyle oldukça geniş çağrışım alanına sahiptir. Çeşitli alanlardan düşünürler sayıca çok ve ince farklılıklarla birbirlerinden ayrılan tanımlar yapmışlardır. Bu nedenle gelenek kavramı için tek ve herkes tarafından kabul gören bir açıklama yapmak oldukça zor bir uğraştır. Terimin sözlükteki karşılığı “*Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane...*”(TDK, 2018). şeklinde ifade edilmiştir. Oldukça geniş kapsamlı olan gelenek, edebiyat bağlamında düşünüldüğünde de zorlayıcı bir kavrama dönüşür. Gelenek, geçmiş ile gelecek nesiller arasında yaşanan bilinç kopmasını, hafıza kaybını onarma çabasının bir ürünüdür. Çünkü gelenek bilinci kültürel sürekliliği sağlar(Macit, 2011:2).Şiir özelinde gelenek kavramı şairlerin birlikteliği, ortaklığı, uzlaşması olarak görülebilir (Akkanat, 2012: 38). Bu ortaklık ve uzlaşmanın meydana getirdiği miras gelecek nesillere bir kaynak olarak geçer. Olgunluğa erişen şair bu geleneğe eklemlenir. T.S. Eliot “Gelenek ve Şair” başlıklı yazısında geleneği organik bir bütün olarak görür. Bu organik bütünlüğü “*içinde yaşadığımız çağa kadar yaratılmış bütün sanat abideleri, kendi aralarında ideal bir düzen ve bütün oluştururlar. İşte bu bütün ve ideal düzen, yeni bir eserin kendilerine katılmasıyla değişikliğe uğrar. Yeni eserin yaratılmasından önce eksiksiz bir bütün oluşturan eski eserler, kendilerine yeninin katılmasıyla, aralarındaki ilişki ve bütüne nazaran nispet ve değerleri bakımından değişirler*” şeklinde ifade eder(Eliot, 2007: 3).Bu etkileşimi de eski ile yeni arasındaki uyum olarak nitelendirir. Yalnız şair, geleneğin birikimine sahip olmak için “tarih şuuru” geliştirmeli ve geçmişin halde var olduğunu idrak etmelidir.Eliot’un ifade ettiği ideal bütünlüğün kısa vadede oluşmasının mümkün olmadığı herkesin malumudur. Söz konusu bütünlüğü meydana getirip bir gelenek oluşturmak ancak Eliot’un sanat âbideleri dediği güçlü ve zamanını aşabilecek klasik edebî ürünlerle mümkün olabilir. Klasik eserlerin oluşması da birtakım şartlara bağlıdır. Cemil Meriç klasik eseri “ölçü, itidal, bilgelik ve akıl”(Meriç, 2017: 50). kavramlarıyla birlikte anarken klasiğin oluşumunu şu üç şarta bağlar: “*Dilin iyice olgunlaşmış olması, milli dehanın damgasını taşıması ve edebiyat türünün kemal çağını yaşaması*”(Meriç, 2017: 54).

Geleneği klasik eserlerin oluşturduğu yukarıda söylendi. Bu yargı beraberinde şu soruyu cevaplamayı zorunlu kılabilir: “Türk şiirinin klasik ürünleri nelerdir?”. Bu soruyu Tanpınar “*bizim klasiğimiz, eskilerdir*” şeklinde cevaplar. Eskiler olarak kast ettiği Fuzulî, Bâkî, Nedim, Gâlib, Nef’î, Nâilî ve Neşâtî gibi Osmanlı şairleridir(Tanpınar, 2016: 118).Ömer Faruk Akün de Divan Edebiyatı’nı “*Türk Edebiyatının umumî gelişimi içinde, nazari ve estetik esaslarını İslamî kültürden alarak (...) Fars edebiyatının tesiri altında şekillenip (...) XIII. Yüzyıl sonlarından, XIX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar, bünyesini sarsıcı zayıflatıcı bir tepki ve değişikliğe uğramadan (...) altı asır sürmüş bir edebiyat geleneğidir.*” (Akün, 2015: 15) diye tarif eder. Bu tarifte Akün’ün Divan şiirini bir gelenek olarak görmesi ve “*edebiyat geleneği*” ifadesini kullanması dikkate değerdir. Ayrıca hem Tanpınar hem de Akün Osmanlı şiirinin ‘Klasik Türk Şiiri’ olarak görülmesi hususunda bu konuda kendilerinden önce söz söyleyen M. Fuat Köprülü’yu referans gösterirler. Türk şiirinde gelenek denildiğinde Halk şiirinin kendi

içerisinde bir geleneğe sahip olmasının yanında birincil olarak akla Divan şiiri olarak da tabir edilen klasik Türk şiiri gelmektedir.

XIII. asırdan başlayarak bu “büyük ve çok sürekli edebî ocak, etrafında asırdan asra yüzlerce şair yetiştirip kat kat büyüyüp genişleyerek altı yüzyıl” boyunca bir geleneği meydana getirmiştir denilebilir (Akün, 2015: 41). Modernleşme döneminde Türk düşünce dünyasının ve buna bağlı olarak Türk şiirinin mihverinin Doğu’dan Batı’ya kaymasıyla bu gelenek geri plana itilmiştir. Oluşan bu köklü gelenek, toplumların yaşadıkları zihinsel kırılmalara, değer yargılarındaki değişimlere paralel bir seyir izler ve Türk şiiri ortak olunan yeni değerler sisteminin, benimsenen yeni düşüncelerin yönlendirmesine açık hâle gelir (Aydemir, 2009: 1-2). Genel kanaate göre Tanzimat’la başlayan Türk modernleşmesi Türk şiirinin de modernleşmeye başladığı tarih olarak kabul edilmiştir.¹Tanzimat ve Servet-i Fünûn dönemlerinin yeni insan, yeni fikir, yeni üslup ve şekil boyutlarında Batılı tercihler ile geleneğin kaynakları arasında sıkışıp kalmaları, Batı’nın üstünlüğüne doğru ilerlemiştir. “*Genel hatlarıyla Türk şiirinde gelenek diye tanımlayabileceğimiz yapıda gördüğümüz “hikemi söz”, “büyük veya yüce konu”, “lirizm” gibi temel unsurlar değişmeye; insanın ve doğanın sıradanlıktan uzak tutulduğu “ilâhî” olana götüren bilgi yerini gerçekliğe ve dünyaya bırakmaya başlamıştır* (Örgen, 2009: 2160). Batı edebiyatı etkisindeki şiire bakarken Halk veya Divan şiiri motifi, kahramanı, hatta mazmunu aranabilir. Elbette bu kaynaklardan gelen bilgiler ve anlatma biçimleri vardır. Ancak baskın olan yapı, o zihniyet ve kültürel birikimin dışına çıkmıştır. Çünkü artık ortak kitaplardan, anlatmalardan (anlatılardan)ve değerler dünyasından beslenilmemektedir (Örgen, 2009: 2159). Ancak Türk şiiri ağırlık merkezini ne kadar değiştirirse değiştirsin yine de geleneksel birikimden izler taşımaya devam eder. Tanpınar bu hususta “*Bir edebiyat dıştan gelen tesirlerle ne kadar değişirse değişsin, kendisine maziden gelen bir yığın şeyi muhafaza eder.*” (Tanpınar, 2016: 158) derken bunu kasteder.

Geleneğe ait unsurlar çoğu zaman modern Türk şiirinde ve bu şiire giden yolda kendisini çeşitli değişim ve dönüşümlerle gösterir. Klasik Türk şiirinde kullanılan mazmunlar ve onların etrafında gelişmiş olan anlam dünyası da zaman zaman şiirlerde görülür. Klasik şiirin en çok kullanılan mazmunlarından olan “Bülbül” işte bu geleneksel unsurlardan biridir. Klasik şiirde sık sık kullanılan bülbül imgesi modern şiire geçiş evresinde arkasında taşıdığı anlam dünyası itibarıyla birtakım değişim ve dönüşüme uğramış, şairler tarafından çok farklı şekilde yorumlanarak kullanılmıştır.

¹ M. Kayahan Özgül, Türk şiirinin modernleşmeye başladığı tarih olarak genel kanaatin aksine bir düşünce ileri sürmekte ve o, bu tarihi 1699 yılından başlatmaktadır. Özgül, bu tarihi siyasi, kültürel ve poetik değişimin ilk kilometre taşı olarak görmenin isabetli bir seçim olduğunu söyler. Türkiye’de memleket tarihinin 18. Yüzyılı bilinmediği için o tarihlere bakmayı kimsenin düşünmediği yorumunu yapar. Özgül, düşüncelerine destek olarak bulduğu referansları Türkoloji’nin Rus ekolünden aldığını belirtir. Ayrıntılı bilgi için bk.: M. Kayahan Özgül, *Divan Yolu’ndan Pera’ya Selametle Modern Türk Şiirine Doğru*, Hece Yayınları, Ankara, 2006.

Klasik Türk Şiirinde Bülbül Mazmununa Kısa Bir Bakış

Bülbül, bilindiği gibi sesinin güzelliği ile meşhur bir kuştur. Doğu edebiyatlarında ise oldukça önemli bir yere sahiptir. Aslı Farsça olan bülbül kelimesi sonradan Arapçaya da girmiştir (Kurnaz, 1987: 580). Klasik Türk şiiri de bülbül olmadan düşünülemez. Bülbülün gül bahçelerinde daha canlı ve güzel ötmesi nedeniyle gül ile arasında bir aşk olduğu varsayılmış, bülbül âşık, gül ise mâşuk olarak düşünülmüştür. Bülbül böylece Klasik şiirin başlıca unsurlarından olan âşıklık rolünü ve âşığa ait hemen bütün sıfatları üstlenmiştir. Bülbül, güle olan aşkını özellikle bahar mevsiminde durmadan öterek ilan eder. Onun bu şekilde ötüşü birçok hayalin doğmasını sağlamış ve şairlerin imaj dünyasını beslemiştir. Gülün aşkı ile tutuştuğu için bülbüle "şeydâ" ve "zâr" gibi sıfatlar verilmiştir. "*Teşhis yoluyla âşığın bütün özelliklerinin izafe edildiği bülbül, gülün daha kırmızı ve güzel olması için ona kanını vermiş veya gül hile ile onun kanını içmiş, yüzüne sürmüş yahut allık (gül-güne) olarak kullanmıştır*" (Kurnaz, 1987: 580). Bülbül, bazen âşığın kendisi, bazen canı, bazen de gönülü olur (Pala, 2017: 87). Hatta şairler bazı şiirlerde, bülbülün güzel ötüşünden ötürü kendilerini bülbüle benzetirler. "*Gülün rengi itibariyle ateşi çağrıştırmasıyla çeşitli tasavvurlara konu olur. O büyük bir afet veya yangından artakalan bir "kül öksüzü"dür. Bu benzetme ile aynı zamanda vücudunun üst kısmının koyu, alt kısmının sütlü kahve renginde oluşuna da işaret edilmiş olur. Bülbül ile birlikte zikredilen diğer bir unsur da kafestir. "Bülbülün çektiği dili belasıdır" atasözü, bülbülün güzel ötüşünden dolayı kafese konulmuş olduğunu ifade eder. "Bülbülü altın kafese koymuşlar, ah vatanım demiş " atasözü ise onun gül bahçesinin ve hürriyetin hasretiyle yandığını anlatır ve hürriyeti sembolize eder*" (Kurnaz, 1987: 580). Bülbülün üstlendiği bu âşık rolü zamanla bazı şairlerin şiirlerinde tasavvufî bir mahiyet kazanarak değişime uğramıştır. Bülbül ilahi aşkla yanan can ve ruhun timsali olarak sembolleştirilmiştir. O bu dünyada veya ten kafesinin içinde uzak kaldığı ezeli gül bahçesinin hasretiyle feryat eden bir Hak âşığıdır (Kurnaz, 1987: 580). Klasik şiirde bülbül bunların dışında "Bülbülname, Bülbüliyye ve Gül u Bülbül" gibi adlarla anılan edebî eserlere konu olmuş ayrıca birçok şiirde redif olarak kullanılmıştır. Klasik şiirde bülbüle olan ilgi divan edebiyatının etkisinin azaldığı devir olan XIX. asırda klasik şiir geleneğine bağlı eserler veren bazı şairlerin şiirlerinde görülmeye devam etmektedir. Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in bir gazeli ve Osman Şems Efendi'nin şiirlerindeki dinî hüviyetteki bülbül tasavvurları bunlardan sadece birkaçıdır. Yine Türk edebiyatının tarihi çizgide yönünün değişmesinde büyük rol oynayan Namık Kemal'in bir murabbası bülbül motifinin değişimi açısından oldukça önemlidir.² Bunun dışında modern şiirde Recaizâde Mahmut Ekrem'in 'bülbül' redifli "Hasbîhâl" şiiri dikkat çeken şiirlerden biridir. Klasik Türk şiirinin geleneksel unsurlarından olan bülbül imgesinin değişiminin gözlemlenmesi açısından Ahmet Haşim'in "Bülbül", Mehmet Akif Ersoy'un "Bülbül" ve Yahya Kemal'in "Rindlerin Ölümü" şiirleri de incelenmeye değer şiirlerdir.

² Ayrıntılı bilgi için bk: Selim Somuncu, *Metinlerarasılık Açısından Namık Kemal İle Mehmet Akif: Bülbül Ve Murabba*, The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 36 , p. 331-342, Summer II 2015.

Manzaranın İnkırazı: Ahmet Haşim’in “Bülbül” Şiiri

Ahmet Haşim’in şiirleri dönemin edebiyat çevrelerinde tartışmalar yaratmış, alay konusu yapılmışsa da birçokları tarafından modern Türk şiirinin kurucularından biri olarak görülür. “Bülbül” şiiri Ahmet Haşim’in “Piyale” isimli kitabında bulunur. “Piyale” için Tanpınar, “*Haşim yavaş yavaş şarka doğru kayıyordu. Şüphesiz bu tam bir gidiş değildi. Asıl kültürü, ilhamın kendisi, eşya ve hadiselerle teması garptan ve daha ziyade simbolistlerden geliyordu. Bununla beraber köklünün peşinde olmak istiyordu.*” (Tanpınar, 2016: 105) yorumunu yapar. İşte bu eskiye yönelişte Haşim’in bülbül yorumu dikkate değerdir. Haşim’in şiirlerinin geneline bakıldığında bülbül sekiz ayrı yerde geçer (Afşar, 2004: 70). “Bülbül” şiiri de bunlardan birisidir. Bir dördlük ve bir ikilik formunda iki ayrı bentten oluşan bu altı dizelik kısa şiirde klasik Türk şiirinin en meşhur âşıklarından birisi olan “bülbül”ün, “gül”e olan aşkı konu edilmiştir.

“Bir gamlı hazânın seherinde

İsrâra ne hâcet yine bülbül?

Bil, kalbimizin bahçelerinde

Can verdi senin söylediğin gül!”

Buraya kadar basit manasıyla şiirde ‘âşık ile bülbülün, mâşuk ile gülün temsili klasik tasavvuru tamamlayan unsurlardır. Ayrıca bülbülün ötüşü de âşığın mâşukuna niyazını işaret etmesi bakımından klasik tasavvurun içerisinde. Fakat Haşim’in bülbülü yerleştirdiği manzara klasik şiirin bülbül için oluşturduğu peyzajın aksine bir durum arz etmektedir. Klasik Türk şiirinde bülbül, bahar mevsiminde ve seher vaktinde en içli ve yanık sesiyle öter. Denilebilir ki bülbül ve gülün aşkı akılda hemen bir bahar manzarası canlandırmaktadır. Ancak Haşim’in şiirinde bülbül baharda değil hazan mevsiminde ötmektedir. Şair, daha ilk mısradan “*Bir gamlı hazânın seherinde*” diyerek alışılmış bülbül-bahar manzarası birlikteliğini yıkmaktadır. Vakit yine geleneğe uygun olarak seher vaktidir. Fakat bir neşenin, canlılığın sembolü olan bahar mevsiminin yerini tabiatın uykuya ve kışa hazırlığının sembolü olan hazâna bırakmıştır. Şiirin devamında “*İsrara ne hacet ey bülbül!*” mısraından şairin, bülbülün hazan mevsimindeki bu ötüşünü anlamsız bulduğunu anlarız. Nitekim daha sonraki dizelerde de “*Bil, kalbimizin bahçelerinde/ Can verdi senin söylediğin gül!*” ifadeleriyle bu ötüşün neden anlamsız olduğu dile getirilmektedir. Şair burada yine Klasik şiir geleneğinin dışına çıkarak gülün olmadığı bir resim çizmiştir. Aslında bülbülü hazan mevsimine yerleştirerek klasik bülbül motifini yerinden oynattığı gibi gülü de manzaranın içerisine koymamıştır. Doğanın bir kanunu olarak her bitki gibi gül de tabiatın kışa hazırlığı neticesinde hazan mevsiminde yapraklarını dökmüş, şairin ifadesiyle “can vermiş”, ölmüştür. Şiirin iki dizeden oluşan son bendinde ise gülün hazan mevsiminde can vermesi daha dramatik ve etkileyici bir biçimde “*Savrulmada gül şimdi havada*” şeklinde ifade edilmektedir. Gülün solup düşmesi gibi daha durağan bir manzara canlandırmak yerine şair burada daha hareketli ve dramatik bir şekilde gülün yapraklarının havada savrulduğu bir imaj dünyası çizmiştir. Son dizede de “*Gün doğmada bir başka ziyada.*” ifadesiyle bülbüle hitap eden şair artık mevsimin değiştiğini vurgulamaktadır.

Şiirin ikinci bendi oluşturduğu çağrışımlar dolayısıyla farklı bir yorumlamaya kapı aralamaktadır. Tanzimat döneminde modernleşmeye başlayan Türk şiiri Cumhuriyet dönemine gelindiğinde modernleşme serüvenini tamamlar. Bu serüvenin nihayete ermesinde birçok eleştirmence en büyük merhaleyi Ahmet Haşim ve Yahya Kemal’in şiirleri oluşturur. Ahmet Haşim, siyasî ve fikrî açıdan oldukça çalkantılı bir dönemde yaşamasına rağmen şiirini bu etkilerden uzak tutmayı seçmiş ve bilindiği gibi kaleme aldığı ve daha sonra Piyale kitabına ön söz olan “Şiir hakkında Bazı Mülâhazalar” başlıklı yazısı ile şiir üzerine yapılan tartışmaları farklı sahalara taşımıştır. Yaşadığı dönemde eskiye bağlı poetik eğilimlerden uzak kalıp Türk şiirinde yeni bir dönem başlatmıştır (Asiltürk, 2011: 198). Hatta Güven Turan’a göre Divan şiirine başvurmamış ilk Türk şairidir (Cengiz, 2016: 24). Kaynağını Batı şiirinden alan Ahmet Haşim’in *Bülbül* şiirindeki tavrından Divan şiiri hakkındaki görüşlerini okumak mümkündür. Özellikle ikinci bentte *Savrulmada gül şimdi havada/ Gün doğmada bir başka ziyada*” ifadelerinden Haşim’in eski şiire olan tavrı sezilir. Ona göre şiir artık ziyasını gelenekselden almayacaktır. Türk şiiri yeni ufuklara açılacaktır. Şiirin geneline bakıldığında da geleneksel bülbül-gül kompozisyonunun yok edilişiyle kasıt eski şiirin bitişinin ifade edilmesidir.

Bülbül şiiri ile Ahmet Haşim geleneğin karşısında konum almış görünür. Ancak Muhsin Macit metinlerarası yaklaşıma yakın bir yorumla geleneği eleştirenlerin dahi gelenekten kaçamadıklarını söyler. Her metnin kendinden önce yazılmış olan metinlerden tümüyle bağımsız olarak düşünülmemeyeceğini neticede aynı dile, Türkçe ’ye yaslanmalarından dolayı gelenekten tamamen kopuşun mümkün olmadığını ifade eder (Macit, 2011: 6). Doğal olarak bir şiirde geçen bülbül-gül sözcükleri Türk şiir geleneği içerisinde gelen geleneksel anlam katmanlarını üzerinde taşıyacaktır. Yine aynı şekilde Nurullah Çetin de geleneğin karşısında durarak geleneksel öge ile farklı bir söylem alanı oluşturulduğunu ve gelenekten yararlandığını ifade eder. Şairi böyle bir şiir yazmaya iten yine geleneğin kendisidir (Çetin, 2012: 34).

Hürriyet Fikri Etrafında Mehmet Akif’in “Bülbül” Şiiri

“Bülbül” şiiri Akif’in *Safahat*’ın cüzlerinden birisi olan *Gölgeler*’de bulunmaktadır. *Bülbül*, Akif’in daha önce yazıp Mısır’da kitaplaştırdığı şiirleri arasında yer alır (Durkaya, 2013: 850). Akşam vaktinde ümitsizlik hisleriyle çıkılan bir yürüyüşte bülbül sesinin işitilmesiyle gelişen şiirde manzum hikâye özellikleri vardır. Şiirin ayrı bir önemli hususiyeti de Akif’in diğer şiirlerden farklı olarak burada bizzat kendi benini anlatmasıdır (Gökçek, 2014: 206-207). *Bülbül* şiiri, Akif’in geleneksel bir imge/mazmun olan bülbülü klasik kullanımından farklı bir bağlamda işlemesi bakımından önemlidir. Akif bülbülü vatan ve hürriyet fikri ile birlikte işleyerek klasik kullanımın dışına çıkmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki bülbülü bu tarz bir kullanımla ele alan ilk ve tek şair Mehmet Akif değildir. Bülbül imgesini geleneksel kullanımın dışına çıkarıp vatan fikri ile birleştiren ilk isim Namık Kemal’dir. Namık Kemal, Mehmet Akif’i düşünce yönünden etkilediği gibi şiirinde de önemli bir etkiye sahiptir. Akif’in *Bülbül* şiiri ve Namık Kemal’in *Murabba*’sı bülbül imgesi merkeze alınarak, izlek olarak vatan ve hürriyet fikirlerinin işlenmiş olması açısından benzerlik gösterir (Somuncu, 2015: 336). Bu

açından Akif'in şiirinde bülbül imgesi ile vatan-hürriyet fikirlerinin bir arada kullanılması bir ilk olmamakla birlikte geleneksel imgenin değişmesi ve yeniden yorumlanmasında edebiyat tarihi içerisinde başka bir adım olması münasebetiyle dikkate değerdir.

Mehmet Akif *Bülbül* şiirini Bursa'nın Yunan işgaline uğraması nedeniyle duyduğu karamsarlık ve üzüntü haliyle kaleme almıştır. "*Bütün dünyaya küskündüm, dün akşam pek bunalmıştım;/ Nihâyet, bir zaman kırlarda gezmiş, köyde kalmıştım*" dizeleriyle başlayan şiirde şair bir gezintiye çıkar. Bu gezi esnasında karanlığın sessizliğini bozan, ürpertici bir an yaşanmasına sebep olan bir bülbül feryadı işiten şair, ruhunda oluşan üzüntü ile bülbüle hitaben kendisi ile bülbül arasında bir karşılaştırma yapar. Şiirde bülbül ile şair arasında bir çeşit hasbihal, sohbet havası vardır.³ İlk olarak bülbülün içinde bulunduğu durumu ifade eder. "*Eşin var, âşiyânın var, baharın var, ki beklerdin; / Kıyâmetler koparmak neydi, ey bülbül, nedir derdin?*" dizeleriyle bülbülün feryadının anlamsızlığını vurgular. Bülbülün, zümrüd bir tahtta semavi bir saltanat kurduğunu, bütün cihanın yurdu çiğnense bile onun yurdunun çiğnenmeyeceğini söylerken burada şair, vatan-yurt fikrine giriş yapar. Bu dizelerden yapılan kıyasın vatan konusunda olduğu anlaşılır. Klasik Türk şiirinde de zaman zaman şairlerin kendilerini bülbül ile karşılaştırdığına ve kendilerini bülbülden üstün gördüklerine rastlanılır. Ancak klasik şiirde karşılaştırma mevzusu sevgiliye duyulan aşk ve koparılan feryattır. Akif'in şiirinde ise mukayese bambaşka bir hal almış sevgilinin yerini vatan almıştır. Şiirin devamında bülbülün hazansız bir yer isterse her an kanatlarını açarak gökyüzüne istediği gibi uçarak kurtulabileceğini söyler. "*Neden öyleyse mâtemlerle eyyâmın perişandır? / Niçin bir damlacık göğsünde bir umman hurûşandır?*" dizeleriyle bülbülün bu canhıraş feryadının anlamsızlığını bir kez daha vurguladıktan sonra artık kendi durumundan bahsetmeye başlar. "*Hayır, mâtem senin hakkın değil... Mâtem benim hakkım: / Asırlar var ki, aydınlık nedir, hiç bilmez âfâkım!*" dizelerinde matem kendisinin hakkı olduğunu düşünür. Asırlardır aydınlık nedir bilemeyen yurdu bugün de düşman işgali altındadır. Kendisini, kendi yurdunda bir serseri olarak görür. Ezan sesinin yerini çan sesleri almak üzeredir. Şiirin sonunda şair yine bülbüle "*Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem!*" şeklinde hitap eder. Bu sert ikazda matem hakkını kendisinde görür.

Mehmet Akif'in *Bülbül* şiirinde Ahmet Haşim'in *Bülbül* şiirinde olduğu gibi klasik şiirin bülbül manzarasından uzaklaşmıştır. Vakit bu sefer akşamdır. Etraf karanlık ve ayrıca sahnede bu sefer gül de yoktur. Ancak şiirdeki ifadesiyle karanlıkların sinesinden uzun bir feryat yükselir. İşte burada şair ile bülbül karşılaşır. Yukarıda da ifade edildiği gibi şair matem hakkını kendisinde görmektedir. Umutsuzluğun, üzüntünün lirik bir ifadesi olan Bülbül şiiri aynı zamanda Mehmet Akif'in Divan şiiri karşısındaki tavrını da bize gösterir. Burada bülbül alelade seçilmiş bir öge değildir. Yukarıda Ahmet Haşim'le ilgili bölümde ifade edildiği gibi her ne kadar kullanım tarzı değişiklik gösterse dahi geleneksel öge kendisiyle birlikte geleneksel anlam katmanlarını da beraberinde taşır. Burada bülbül aynı zamanda Akif'in

³ Mehmet Âkif'in şiirinde bülbül birkaç farklı yerde yine bir sohbet arkadaşı gibi görünür. Ayrıntılı bilgi için bkz. : Hasan Akay, *Modern Türk Şiirinde Derttaşlık Sorunsalı: "Bülbül"le Poetik "Hasbihal"ler*, Doğrandıkça Artan Ekmek, Şule Yayınları, İstanbul, 2016, s. 73.

poetik duruşu karşısında Divan şiirini temsil eder. Aslında Mehmet Akif’in eski tarzda şiirler kaleme aldığı çeşitli isimlerce ifade edilmiştir. Yakınlarından Eşref Edip’e gençliğinde gazelliyâta dair çok şiirler yazdığını, defterler doldurduğunu bizzat kendisi söyler. Hasan Basri Çantay da Akif’in eski tarzda çok sayıda şiirler yazdığını ifade eder (Okay, 2015: 83). Burada dönüm noktası Akif’in şiirini içtimaî mevzulara açmaya karar vermesidir. Orhan Okay, Mehmet Akif’in sanatkâr bir mizaca sahip olduğunu ancak sevdiği şairler ile birlikte yazdığı bütün eski tarz şiirlerle bile vedalaşmayı seçmiştir der. Yine Okay bu durumu Akif’in dilinden şu satırları aktararak somutlaştırır: “*Ben arkadaşlarıma yüzer beyitli mektuplar yazardım. Ziya Paşa üslûbunda terki-i bendim, terci-i bendim vardı. Fakat bugün bunların bir mısraı bile aklımda kalmamıştır. Kendimi milletimin huzurunda gördüğümünden beri sanattan ziyade cemiyeti düşünmek isterim.*” (Okay, 2015: 85). Akif’in buradaki ifadesinden anlaşıldığı üzere onun eski şiirin sanat değeri taşıdığını düşündüğünü anlayabiliriz. Mehmet Akif, sanatın yerine samimiyeti koyarak şiirinin mihrini belirler. Bunu Safahat’ın başındaki manzum önsözde ifade eder.

“*Bana sor sevgili kâri’ sana ben söyleyeyim*

Ne hüviyyette şu karşında duran eş’ârım :

Bir yığın söz ki, samîmiyyeti ancak hüneri;

Ne tasannu’ bilirim, çünkü, ne san’atkârım.” (Ersoy, 2014: 43)

Orhan Okay, Akif’in burada tasannu ile samimiyeti iki zıt kutup olarak algıladığını, hakikati ifade ederken güzelliğin kaybolmasını göze aldığını söyler. Güzelliğin hakikate tercihini hayat karşısında bir pasif duruş olarak algıladığını bu nedenle tasannudan uzaklaştığını ifade eder. Akif’in edebiyatın bir işe yaramadığından, milleti uyutup büyülediğinden yakındığını aktarır. Akif’e göre beş altı yüz senelik sâki hevesi Osmanlı’da gevşemedik sınırlar bırakmamıştır (Okay, 2015: 86-89).

Mehmet Akif’in şiirinden bahsederken burada bir parantez açmakta fayda var. Yukarıda Akif’in sanatını içtimaî mevzuların hizmetine sunması devletin Mondros Mütarekesi ile parçalanması ve Anadolu’da halkın bir Milli Mücadeleye girişmesi oldukça etkili olmuştur. Mizacının da gereği olarak bu tür büyük bir hadise Mehmet Akif’i derinden etkilemiş ve kalemini milletinin kurtuluşuna hasretmiştir. Bu amaçla Milli Mücadeleye destek ve hizmet için 1920 yılında İstanbul’dan Ankara’ya geçmiş, Konya ve Kastamonu gibi Anadolu’nun farklı şehirlerinde halka hutbeler vermiş ve Milli Mücadeleye destek toplanmasında etkili olmuştur (Kabaklı, 1977: 32). Bu perspektiften bakıldığında Mehmet Akif’in şiirinin çekirdeğini içtimaî meselelerin oluşturması daha iyi anlaşılabilir.

Mehmet Akif’in eski şiir hakkındaki yukarıda ifade edilen görüşlerine bakıldığında *Bülbül* şiirinde şairin bülbüle karşı aldığı tavır daha iyi anlaşılır. Cemiyetin zorlu bir dönemden geçtiği zamanlarda eski şiiri temsil eden bülbülün feryadı susmalı bir cemiyet mistiği olarak Akif’in feryadı yankılanmalıdır. Bu düşünce “*Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem!*” mısraıyla şiirde ifadesini bulur.

Eski Bir Peyzaj İçinde Bülbül: Yahya Kemal'in Rindlerin Ölümü Şiiri

Doğu merkezli medeniyetimizin birçok alanda oluşturduğu geleneksel değerlerin Batı medeniyeti eksenli bir zemine doğru kaydığı, büyük değişimlerin yaşandığı bir çağda yaşamış olan Yahya Kemal verdiği eserler ve oluşturduğu fikir atmosferiyle Türk edebiyatının önemli şahsiyetlerinden birisidir. Çağdaşları gibi Batı şiirinin etkisinde olan Yahya Kemal, gerek dil, söyleyiş ve biçim, gerekse muhteva ve geleneksel değerler ekseninde klasik Türk şiirinin birikiminden de beslenmiştir. Söz konusu beslenme ile aldığı geleneksel unsurları dönüştürerek Türk şiirine kendisine has yeni bir soluk getirmiştir. Mehmet Kaplan, Yahya Kemal'in şiirleri için " *Kuşunun son şarkısı kadar hüznü ve güzel olan bu şiirlerde, mâzimizin en değerli tarafları, sanatın ihtişamı içinde parlar*" (Kaplan, 2006: 220). ifadelerini kullanır. *Kendi Gök Kubbemiz'*de bulunan *Rindlerin Ölümü* şiiri de geleneksel unsurların görüldüğü çok bilinen ve sevilen şiirlerdendir. Şiirde klasik şiirin en çok kullanılan rind, gül, bülbül, servi, gece ve seher gibi imajları bu şiirde de bir arada kullanılmıştır. İki dörtlükten oluşan şiirde asıl dikkati çeken ise bu klasik imajların İran edebiyatının ve klasik doğu şiirinin en önemli şairlerinden Hafız-ı Şirazî'nin etrafında işlenmiş olmasıdır. Yahya Kemal şiirde çizmek istediği tabloyu ilk mısradan verir. Şiir, Hafız'ın kabri etrafında güller bülbüller ile klasik şiirin imaj dünyasının havasını hissettirir. Denilebilir ki klasik şiirin en büyük üstadlarından Hafız, Şiraz'ı, gülü, gece gün ağarana kadar öten bülbülü, serviyi kendisiyle birlikte doğal olarak şiire taşımıştır. Bu geleneksel unsurlar içerisinde bizim dikkat edeceğimiz bülbül imajıdır. Şiirin ilk dörtlüğünde bülbül, Hafız'ın kabri başında her gün yeniden kanayan rengiyle açan gülün başında geceleri gün ağarana kadar ağlar. Burada bülbül gülşende değil Hafız'ın kabri başındadır. Fakat yine de gül ile birlikte Seher vaktine kadar da ötmektedir. Bu ötüşün ahengi, şaire farklı bir çağrışımla eski Şiraz'ı hayal ettirir. Burada Yahya Kemal, bülbül imajını vesile kılarak bizleri Doğu medeniyetinin önemli merkezlerinden olan Şiraz'a götürür. Bülbül gülün yanı başında klasik hayale uygun olarak yine ötmektedir. Ancak gül burada Hafız ve Şiraz'ın birleştirilmesi için kullanılmıştır. Şiirin ikinci dörtlüğünde ise ilk mısradaki kabirle bağlantılı olarak şair, rindmeşrep tavrıyla ölümden bahseder. İlk dörtlükte olduğu gibi yine gül ve bülbül ikinci dörtlükte de birlikte karşımıza çıkar. Gül ve bülbül yine kabrin başındadırlar. Gül her seherde yeniden açarken bülbül ise her gece ötmektedir. Burada bülbül, gül ile birlikte ebedî hayatın sembolü olarak düşünülmüştür (Okay, 2016: 114). Rindin gönlünün bir buhurdan gibi yıllarca tütmesi de yine aynı çağrışımla oluşturulmuş bir imajdır. Ayrıca Yahya Kemal'in klasik şiire bakışı göz önüne alınca şiirin son dörtlüğünde rindin gönlünün bir buhurdan gibi yıllarca tütmesi, gülün her seher yeniden açması ve bülbülün her gece ötmesi klasik şiirin etkisini kaybetmeyeceği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Yahya Kemal farklı bir benzetmeyle bu sonsuz devam edişi

"Eslâf kapıldıkça güzelden güzele

Fer vermiş o neşveyle gazelden gazele

Sönmez seher-i haşre kadar şi'r-i kadîm

Bir meşaledir devr edilir elden ele" (Beyatlı, 1963: 11)

mırsalalarıyla başka bir şiirinde ifade etmiştir. "Rindlerin Ölümü" şiirinde bülbül, diğer klasik şiir unsurlarıyla birlikte Hafız'ın etrafında klasik şiir havası oluşturmak için kullanılmıştır. Şair, klasik mazmunu eski şiirdeki yerinden koparıp eski şiirin oluşturduğu değerleri başka bir şekilde ve tarzda tekrar canlandırmak, klasik bir hava oluşturmak için yerleştirilen bir dekor gibi ele almıştır. Yahya Kemal'in şiirde bu dekoru oluşturmada klasik unsurlarla birlikte Batı şiirinin etkisiyle "kanayan güller" "serin serviler" gibi alışılmadık yeni metaforlar kullanması geleneksel malzemeye yeni unsurların bir potada eritilerek şiirde kullanılması açısından önemlidir. Yahya Kemal, oluşturmak istediği bu havayı suniliğe düşmeden şiirde oluşturmuştur. Mehmet Kaplan'ın da dediği gibi o, yeri geldikçe muhtevaya en uygun imajları yaratmakta oldukça mahirdir. Bu şiirde de olduğu gibi onun oluşturduğu imajlar muhteva ile öylesine kaynaşmıştır ki bize süs intibasını vermezler. Bunları, hissi en uygun şekilde ifade eden vasıtalar olarak kullanır (Kaplan, 2006: 224).

Tanpınar'a göre Yahya Kemal'in büyük mazhariyeti eski şiirin, bize ait lirizmin sesini bulmasıdır (Tanpınar, 2016: 120). Yukarıda daha önce de belirtildiği gibi Yahya Kemal'in şiirde öze dönüş fikrini bulduğu kaynak Batı'dadır. Moreas'ın Roman Mektebi ve Murras'ın neo-klasik düşünceleri ışığında şiirini inşa etmiştir. Yahya Kemal Rindlerin Ölümü şiirinde klasik şiirin kelime ve hayallerini yeni bir tarzda yeniden yorumlayarak bir sentez elde etmiştir. Nurullah Çetin'e göre bu gelenekten yararlanmanın en ciddi tarzıdır. Şair geleneksel birikimi önemser, benimser, onu kendi ruhunda ve kafasında içselleştirir ve eserinde zenginleşmiş olarak devamını ister (Çetin, 2012: 22).

Sonuç

Gelenek, toplumlardaki genel kabul gören değer, görüş ve tavırları barındıran, sürdürülebilir bir tarihsel şuuru ifade eder. Söz konusu edebiyat olduğunda da tarif pek fazla değişiklik göstermez. Günümüzde gelenek, üretilen edebî ürünlerin kendilerinden önce genel kabul gören değerler dünyası içerisinde nerede durduğu, ne nispetle söz konusu değerler dünyasına bağlandığını ifade etmek için kullanılan bir ölçü konumunda algılanmaktadır. XIX. asırda değişen Türk fikir hayatından kaçınılmaz olarak birçok alan gibi edebiyat ve onun özelinde şiir de nasibini alır. Altı yüz sene gibi uzun bir zaman diliminde oluşturulan klasik şiir geleneği her ne kadar kendi içerisinde birtakım değişim ve dönüşümler geçirse de karakteristiğini oluşturan ana çizgilerini korumuştur. Ancak XIX. asırda gelen değişimle yerini kaybetmiş, şiirin yönü Batı etkisine girmiştir. Şiirin bu köklü değişimine rağmen klasik şiirin geleneksel unsurları farklı mahiyetlerde de olsa yeni şiirlerde de kendilerini göstermekte, şairler kendilerine göre farklı farklı yerlerden geleneksele tutunmaktadırlar. Şiirlerde en çok görülen geleneksel unsurlar klasik şiirin oluşturduğu mazmunlar/imgelerdir. Bülbül imgesi de klasik Türk şiirinin önemli öğelerindedir. Şiirin tarihsel süreçteki değişimiyle birlikte bülbül imgesi de çeşitli değişimlere uğramıştır.

Ahmet Haşim, *Bülbül* şiirinde klasik şiirin arkasındaki manzarayı olduğu gibi değiştirmiş, baharı hazana çevirerek gül ile bülbülün birlikte olduğu tabloyu gülsüz bir tasavvura çevirmiştir. Gül, hazanla birlikte solmuş bülbülün ötüşünü boş ve anlamsız bir ısrara çevirmiştir. Gülün yaprakları havada savrulurken gün de başka

bir ziyada doğmaktadır. Burada şairin bu manzara karşısındaki tavrı dikkate değerdir. Gülün havada savrulan yapraklarıyla birlikte eski şiirin değerler dünyası da değişimin rüzgârları dolayısıyla gülün yapraklarıyla birlikte savrulmada, can vermededir. Şiirde geleneksel unsurların kullanımında bir değişiklik gözlemlenirken şairin bu gelenek karşısında sahip olduğu bakış açısı da okunabilmektedir.

Mehmet Akif, *Bülbül* şiirinde geleneksel imgeyi Namık Kemal'den ilhamla çok farklı bağlamda kullanmıştır. Bülbülü vatan fikri ile birlikte şiirine almıştır. Vatanın içinde bulunduğu koşullar çerçevesinde şair, bülbül ile kendisini bir kıyasa tabi tutar. Kendi milletinin ve vatanının düştüğü durumdan hareketle bülbülün içli ve yüksek sedalı haykırışını anlamsız bulur. Şair matem hakkını öz yurdunda serseri olarak nitelendirdiği kendisinde görür. Burada bülbülün güle olan aşkının ifadesi olan gamlı ötüşü elden giden vatanın, yersiz yurtsuz kalan bir milletin yanında ikinci plana atıldığını, anlamsız bulunduğunu görüyoruz. Bu bakıştan Akif'in poetikdurşunu okumak mümkündür. Vatan şairi elbette yurt elden giderken bülbülün nağmesinden haz almayacaktır. Böyle önemli bir dönemde vatana, millete atalar mirasına hizmet her zaman daha önde tutulacaktır.

Yahya Kemal'in *Rindlerin Ölümü* şiirinde ise bülbül geleneksel bir dokunun oluşturulmasında yardımcı öğelerden birisi olarak kullanılmıştır. Şiirin geneline bakıldığında Hafız, Şiraz, gül, bülbül, servi gibi geleneksel şiire ait öğelerle bir klasik şiir dünyası oluşturulmuştur. Bülbül de sesiyle hem Hafız'ın kabri başında Şiraz'ı hayal ettirirken şiirin ikinci dörtlüğünde her gece öterek ebedî bir hayatı simgeler. Burada söz konusu ebedilik klasik şiir için de işaret edilmiştir. Yukarıdaki şiirlerle bir mukayese yapıldığında çağdaş olan, Türk edebiyatı ve düşünce dünyasının en önemli şahsiyetlerinden olan bu üç şairin klasik şiire ve geleneksel edebiyat birikimine olan bakışlarında da bir farklılık sezilmektedir. Haşim ve Akif geleneksel olanı bir nevi ötelirken Yahya Kemal, bu birikimi özlemle yâd edip tekrar yorumlayarak şiirinde kullanmıştır. Zaten söz konusu isimlerin genel sanat ve şiir görüşleri de göz önüne alındığında bu şiirler özelinde gelenek karşısında dikkate sunulan yorumlar isabetsiz olmayacaktır.

Kaynakça

- AFŞAR, Funda, *Ahmet Haşim'in Şiirlerinde Kelime Dünyası*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004
- AKAY, Hasan, *Doğrandıkça Artan Ekmek*, Şule Yayınları, İstanbul, 2016.
- AKKANAT, Cevat, *Gelenek ve ikinci Yeni Şiiri*, Okur Kitaplığı, İstanbul, 2012.
- AKÜN, Ö. F., *Divan Edebiyatı*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015.
- ASİLTÜRK, Bâki, *Hilesiz Terazi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011
- AYDEMİR, Yaşar, *Yahya Kemal: Geleneği Geliştiren, Dönüştüren Şair*, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İstanbul 2009, Sayı 3, s. 1-28.
- BEYATLI, Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2012.

- BEYATLI, Yahya Kemal, Ruabiler, Baha Matbaası, İstanbul, 1963.
- CENGİZ, *Metin, Eleştirel Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi (1920-2015)*, Şiirden Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- ÇETİN, Nurullah, *Yeni Türk Şiirinde Geleneğin İzleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.
- DURKAYA, *Hayriye, Metinlerarasılık Ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bağlamında Bülbül Mazmunu Ve Mehmet Akif Ersoy'un Bülbül Şiiri*, Turkish Studies, Volume 8/13 Fall 2013, p.847-856.
- ELİOT, T.S., *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- ERSOY, Mehmet Akif, *Safahat I. Kitap, Dergâh Yayınları*, İstanbul, 2014.
- ERSOY, Mehmet Akif, *Safahat VII. Kitap Gölgeleler, Dergâh Yayınları*, İstanbul, 2014.
- ESKİGÜN, Kübra, *Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006.
- GÖKÇEK, Fazıl, *Mehmet Âkif'in Şiir Dünyası*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.
- HAŞİM, Ahmet, *Piyale*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008
- KABAKLI, Ahmet, *Mehmet Akif*, Toker Yayınları, İstanbul, 1977.
- KAPLAN, Mehmet, *Şiir Tahlilleri I Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006.
- KURNAZ, Cemal, *TDV İslam Ansiklopedisi "Bülbül" Maddesi*, TDV Yayınları, Ankara, 1987.
- MACİT, Muhsin, *Gelenekten Geleceğe Modern Türk Şiirinde Geleneğin İzleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011.
- MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, İletişim yayınları, İstanbul, 2017.
- OKAY, M. Orhan, *Edebiyat ve Edebî Eser Üzerine*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.
- OKAY, M. Orhan, *Mehmed Akif Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015.
- ÖRGEN, Ertan, *Yeni Türk Şiiri Ve Gelenek İlişkisinde Kaynaklar*, Turkish Studies, Volume 4 /1-II Winter 2009, p. 2157-2178.
- ÖZGÜL, M. Kayahan, *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selametle Modern Türk Şiirine Doğru*, Hece Yayınları, Ankara, 2006.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2017.
- SOMUNCU, Selim, *Metinlerarasılık Açısından Namık Kemal İle Mehmet Akif: Bülbül Ve Murabba*, The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 36, p. 331-342, Summer II 2015.
- TANPINAR, A.H., *Yahya Kemal*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.